

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванок Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

якраз і означає вживання засобів літературної мови – загальновідомих, зрозумілих усім мовцям слів, офіційних термінів літературної мови в тому значенні, яке закріплене за ними словником усталених, загальноприйнятих та ін. При підготовці документа необхідно враховувати, що мова не є пасивним фіксатором його змісту, вона виконує активну стимулюючу й регулюючу роль в діяльності органів управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 472 с.

2. Загнітко А.П., Данилюк І.Т. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування. – Донецьк: БАО, 2004. – 480 с.

3. Зубков М.Т. Сучасна українська ділова мова. – Х.: Торсінг, 2004. – 448 с.

4. Коваль А.П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992. – 280 с.

5. Мацько Л.І., Кравець Л.В., Культура української фахової мови. – К.: ВЦ „Академія”, 2007. – 360 с.

6. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовно-стилістичні поради: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.

РЕЗЮМЕ

В статті досліджено використання лексических засобів в оформленні ділових документів, в професійному і непрофесійному спілкуванні.

УДК 801'367

Оксана КУЗЬМИЧ

ДО ПРОБЛЕМ ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті розглядаються питання функціонування складносурядних речень у сучасній українській мові.

Ключові слова: складносурядне речення, сполучники, семантичні сполучники, асемантичні сполучники, еквіваленти сполучників, семантико-синтаксичні відношення.

Як відомо, синтаксис є завершальною ланкою в системі мовознавчих дисциплін. Саме його одиниці співвідносяться з процесом мислення та процесом комунікації. Одиниці інших рівнів мовної системи беруть участь у формуванні думки і її практичному вираженні тільки через синтаксис. Тому важливим завданням синтаксичної науки є формування граматичних навичок – здатності виконувати автоматизовані мовні дії, що забезпечують правильне морфолого-синтаксичне оформлення мовної одиниці.

Специфіка складносурядних речень привертала і привертає увагу вітчизняних і зарубіжних мовознавців, що пояснюється багатством виражальних засобів і поліфункціональністю зазначених синтаксичних конструкцій [5; 12; 6; 3; 13; 4].

Окрім триаспектного підходу до вивчення синтаксичних одиниць (формально-граматичного, семантико-синтаксичного, комунікативного), який спостерігається в останні десятиліття, у дослідженнях складносурядного речення можна виділити два напрямки:

- власне лінгвістичний (теоретичний), пов'язаний із особливостями дефініцій; визначенням структурних і семантичних типів складносурядних речень; функціонуванням сполучників як засобів зв'язку компонентів і почасти – засобів вираження семантико-синтаксичних відношень; розмежуванням простих ускладнених і складносурядних речень, елементарних і неелементарних складних речень;

- практичний, який забезпечує точне, доступне, доречне, переконливе для кожної конкретної ситуації спілкування послуговування зазначеними синтаксичними одиницями: це питання логічної сумісності компонентів; доречного вживання сполучного засобу, знаків пунктуації; погоджуваності форм дієслів-присудків; стилістичної досконалості тощо.

У пропонованому дослідженні зосередимося на власне лінгвістичному аспекті як базовому.

Визначення складносурядних речень пов'язані з тим, якому з аспектів дослідження надавали перевагу. Автори перших посібників з української мови для вишів

уважали, що складносурядні речення складаються з простих, які об'єднуються як рівноправні, незалежні одиниці [9; 8], і зараховували до них безсполучникові утворення. Так, зокрема, В.А. Белошапкова вважає складносурядними безсполучникові речення незамкненої структури [14: 656]. Подібні визначення мали місце і в пізніших працях: „Складносурядним називається речення, що складається з двох і більше простих речень, незалежних одне від одного” [2: 13]. Пізніше було доведено, що складносурядні речення слід відмежувати від безсполучникових і що складові частини їх становлять структурно-синтаксичну і смислову єдність, у якій окремі частини взаємопов'язані [14: 106].

Проти розмежування складносурядних речень за ознаками замкненості / незамкненості виступив російський мовознавець Л.Ю. Максимов [15: 22], автори „Русской грамматики”. Останні безсполучникові утворення взагалі виводять за рамки складного речення, однак відновлюють поняття про рівноправність частин складносурядних речень, зазначаючи, що ці частини „граматично не залежать одна від одної, тобто перебувають у відношеннях рівноправності, рівнозначності” [16: 615].

На думку Л.Ю. Максимова, компоненти складносурядного речення взаємообумовлені, що виявляється в погоджуваності вищо-часових і способових форм дієслів-присудків, наявності спільного для обох частин другорядного члена, уживання займенників, модальних слів, часток і т.ін. [15: 19].

Тому більш вдалою, на наш погляд, є дефініція: „Складносурядними називаються такі речення, предикативні частини яких пов'язуються сурядними сполучниками” [15: 11].

Відмова від тлумачення складносурядних речень як конструкцій із рівнорядними відношеннями дає підстави виділяти серед них синкретичні складні утворення, передусім зі складнопідрядними. Так, М.А. Жовтобрюх речення „Хоч до вокзалу було й далеко, проте я поспішив сісти до авто й поїхати” (Ю. Янов); „Хай жовтий лист зникає в даліні, та ще не раз весна тобі всміхнеться” (В. Сосюра) зараховує до складносурядних із протиставними сполучниками [7: 224], хоч тут чітко простежуються допустові

семантично-синтаксичні відношення, типові для складнопідрядних речень.

Сумнівним видається зарахування до складносурядних зі значенням раптовості, несподіваності речень на зразок: „Одного дня раненько іду з водою, коли назустріч мені чоловік” (Марко Вовчок); „Ой пішла я у гай за водою, аж там милий гуляє з другою” (Народна творчість); „Вже Шашкевич встав і хотів іти спати, як коло самісінького двору дівчина заспівала пісню” (І. Нечуй-Левицький) [1: 94]. Простежимо на прикладі інших джерел: компонент коли, окрім засобу зв'язку складнопідрядних речень, тлумачиться як частка зі значенням несподіваності, раптовості („...коли гульк – аж в степ широкий суне злючая зима” (Гл.) [11: 220]); компонент аж – як сполучник сурядності, що виражає протиставні семантико-синтаксичні відношення („Я думала, що спить батько, аж він умирає” (Т. Ш) [11: 23]), як сполучник підрядності зі значенням часу („Носив вовк козу, аж і вовка понесли” (М. Номис) [4: 29]) чи зі значенням наслідку („Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться” (І. Котляревський) [11: 23]); компонент як у ролі сполучного засобу – лише як підрядний сполучник або компонент порівняльного звороту [4: 295].

Останнім часом у мовознавчій літературі розширюється коло вторинних сполучників, у тому числі в складносурядних реченнях. Так, І.І. Слинько та ін. вважають, що для надання відтінку приєднання зі сполучником і вживаються такі конкретизатори, як ще, до того, крім того, причому, до речі, навіть тощо. Вони можуть виступати й самостійно як аналоги сполучників: „Всі стихли, навіть Настя вгамувалася і зітхнула шумно” (І. Сенченко) [10: 611].

На думку М.А. Жовтобрюха, і частки теж, також можуть виконувати функцію єднальних сполучників, виражати єднально-ототожнюючі смислові відношення: „Це родинне мистецтво й мамі передалося, вона теж це вміє” (О. Гончар); „Назбирала Марися букет квітів польових, – супутники їй також у цьому охоче допомагали” (О. Гончар) [7: 225] (порівняймо в поєднанні зі сурядним сполучником а: „Хочеться мені хоч одним оком поглянути ще на Італію, а також побути на селі” (М. Коцюбинський) [11: 23], що безсумнівно

відносить таку конструкцію до складносурядних речень).

На наш погляд, тлумачення згаданих самостійних компонентів як сполучників сурядності стирає межу між сполучниковими й безсполучниковими утвореннями, розширює низку відступів від норми, а отже, ускладнює процес викладання і засвоєння положень синтаксису.

Інша річ, коли йдеться, наприклад, про конструкції з прислівником так у ролі сполучного засобу, де чітко простежуються протиставні семантико-синтаксичні відношення з відтінком невідповідності, компенсації: „Не рад козак журитися, так серденько ние” (Укр. нар. пісня); „Звичайно, ти вищий, так я міцніший” [4: 219].

Одну з форм парадигми зіставлювальних чи протиставних речень створюють конструкції зі сполучником же (ж). Його називають семантичним аналогом сполучника а [16: 626], зіставлювально-видільним сполучником [15: 26], зіставно-протиставним [13: 241], приєднувальним, що доповнює, пояснює, розкриває зміст першого речення [11: 516]: „Жінки тяжко зітхали, витирали хусточками очі, чоловіки ж похилили голови, чаділи махрою” (К. Горд.); „Мірошник спить, вода ж біжить” (Л. Глібов); „Радісно в квітня тріпоче серденько, з грудей же могутніх пісня іллється” (М. Коцюбинський).

Оскільки сполучник же (ж) походить із частки, він розташовується не на початку другої частини, а після якогось слова і цим самим не тільки зіставляє, а й виділяє повідомлюване. У такій особливості міститься контраргумент щодо однієї з ознак складносурядного речення: „Сполучники сурядності завжди знаходяться між предикативними частинами, не належачи жодній із них, а складносурядному реченню в цілому” [1: 90] (порівняймо з протиставним сполучником однак: „Дочка відповідала спокійно, мати однак усе зрозуміла” (Із газ.); „Довкола неї було пусто, ... з колиби однак курився дим” (І Фр.) [11: 621].

Заради справедливості зауважимо, що неанафорична позиція сполучників однак, однак виразно споріднює їх зі вставними словами: „Глина, бур'ян, – все летіло з боків униз, Карпо, однак, виліз” (П. Мирний) [11: 632].

Проблематичним у теорії синтаксису

складносурядного речення є розмежування його семантичних типів. Ідеться передусім про конструкції з асемантичними сполучниками які можуть, залежно від контексту, виражати різні значення або ж поєднувати кілька значень. Крім того, у низці випадків спостерігаємо суб'єктивне, на наш погляд, їх тлумачення. Простежимо це на прикладі сполучника а.

На думку І.Р. Вихованця, сполучник а в контексті набуває приєднувального значення: „Не встигнеш надивитися на сонце, а вже вечірня зоря темніє тобі в постарілих очах...” (М. Стельмах) [3: 304]. Автори ж „Проблемних питань синтаксису” вважають, що „Похідні форми парадигми зіставлювальних речень створюються поєднанням а з конкретизаторами для вираження часової послідовності: „Ще кури проти сонця на порозі вигрівалися, весну виглядали, а вже Захара посідали тривожні думки” (К. Горд.) [10: 613] (порівняймо з більш виразними зіставними відношеннями, які, однак, у деяких джерелах тлумачаться як протиставні: „І знову синіє небо, а на йому золоте сонце сипле скрізь гарячими блискучими бризками” (С. Васильченко) [7: 225]). На наш погляд, тут має місце значення часової одночасності.

Інші науковці в аналогічних випадках тлумачать сполучник а як сурядно-підрядний, що виражає протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення: „І ще на вулицях завали Курились порохом рудим, А сонцем сповнені квартали Уже раділи” (М. Нагнибіда) [4: 14].

Ще однією проблемою в розумінні складносурядних речень є їх стосунок до простих зі сурядними присудками. Попри все розмаїття поглядів, конструкції зі сурядними присудками, очевидно, слід вважати проміжним типом речень між простими і складними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ачилова В.П. Синтаксис і пунктуація української мови в таблицях та схемах. – Сімферополь, 2006.
2. Біляєв О., Пентилюк М. та ін. Українська мова. 9 клас. – К., 2001.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.
4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови. –

Херсон, 2007.

5. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К., 1969.
6. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К., 1984.
7. Підвищений курс української мови / За ред. Л.А. Булаховського. – Х., 1931.
8. Синявський О. Норми української літературної мови. – Х., К., 1931.
9. Слинко І.І. та ін. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К., 994.
10. Словник української мови: в 11 т. – К., 1970–1980.

11. Тимченко Є.К. Українська граматики. – К., 1918.
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К., 2004.
13. Грамматика современного русского языка / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М., 1970.
14. Греч Н.И. Практическая русская грамматика. – СПб., 1834.
15. Крючков С.Е., Максимов А.Ю. Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения. – М., 1977.
16. Русская грамматика: в 2 т. – Т. 2: Синтаксис. – М., 1980.

РЕЗЮМЕ

Рассматриваются вопросы функционирования сложносочиненных предложений в современном украинском языке.

УДК 81'322.6

Наталія МУШИРОВСЬКА

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ СПРИЙМАТИ УСНЕ І ПИСЕМНЕ МОВЛЕННЯ

У статті висвітлюються проблеми комунікації, основні засади формування вмінь сприйняття мовлення.

Ключові слова: комунікація, спілкування, види мовленнєвої діяльності, дискурс, текст.

Потреби національної мовної освіти в Україні, зафіксовані у сучасних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів, визначаються пріоритетністю завдань комунікації у сучасному житті. „Основна мета навчання рідної мови полягає у формуванні національно свідомої, духовно багаті мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетенції. Зазначена мета передбачає здійснення навчальної, розвивальної і виховної функцій освітнього змісту навчального предмета,” – говориться у „Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5-12 класів”. (7, 3) Відповідно для досягнення освітньої мети в основній школі та її конкретизованих варіантів у старшій школі найбільш відповідним є комунікативно-функціональний та особистісно-орієнтований підходи до навчання рідної мови.

Комунікація людей – двобічний процес,

мовленнєво-мислительна діяльність адресанта й адресата в динаміці творення спільних смислів. Комунікація можлива лише за умов сприйняття та інтерпретації повідомлення, тобто сприйняття – обов’язкова умова будь-якого спілкування. Сприйняття чужого мовлення – різновид мовленнєвої діяльності людини, яка полягає в установленні смислу почутих (прочитаних) повідомлень, текстів, усвідомленні авторських текстових (дискурсивних) стратегій, інтенцій тощо.

Спілкування – це багатоаспектне, складне явище, яке стало інтердисциплінарною сферою досліджень гуманітарних, природничих та комп’ютерних наук. Щодо проблеми розуміння виділяють кілька основних напрямів: філософсько-методологічний, логіко-лінгвістичний та психологічний. У межах філософсько-методологічного напрямку розуміння розглядається як пізнання, пояснення, раціональність, знання, картина світу, інтерпретація, тлумачення. У логіко-лінгвістичному, а також у літературознавчому та культурознавчому напрямах розуміння зіставляється з такими категоріями, як смисл, текст, мовна комунікація,

ЗМІСТ

Розділ I. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилїстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ II. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилїстично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ IV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербїна Т.Г. Модифікація логоепїстем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англїйської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискурсі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови